

Юксель Г. З.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ГРОМАДЯНСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА КРИМУ ЯК ЯВИЩЕ ОПОРУ ТА БОРОТЬБИ ПРОТИ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

У науковій статті відображено процес становлення та розвитку громадянської журналістики у тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим як феномен опору місцевого населення-громадян України діям протизаконній владі регіону та боротьби за дотримання прав людини. Нове явище в інформаційній сфері півострова з'явилося після анексії Криму 2014 року внаслідок становлення тотального контролю та цензури з боку влади, відсутності можливості об'єктивного розповсюдження інформації, перешкодження діяльності професійних і громадських журналістів.

У статті автор описує особливості цього процесу, вказує на загальні тенденції розвитку та форми існування, наводить факти порушення прав громадянських журналістів. В науковий обіг введені нові джерела та статистична інформація щодо ситуації зі свободою слова та правами людини на півострові, наведені приклади тиску та репресій щодо громадянських журналістів.

Характерними рисами громадянської журналістики в Криму стали її правозахисний характер, політична мотивованість карних справ, репресій щодо журналістів, праця активістів у надзвичайних умовах, пов'язаних із ризиком для свободи та безпеки. Наприкінці статті наведено пропозиції щодо підтримки активістів та громадянських журналістів в Криму.

Мета дослідження – всебічно дослідити розвиток громадянської журналістики в Криму як один із аспектів інформаційної експансії Російської Федерації по відношенню до незалежної України. Тематика та проблематика статті пов'язані з робочими планами науково-дослідницьких інститутів Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.

Загальна методологія дослідження базується на принципах вивчення процесів історії журналістики як складової частини загальнополітичних і соціальних процесів, дослідження здійснювалося з використанням дисциплінарних методів, основними з яких є історичні, теоретичні, типологічні, соціологічні, статистичні, біографічні методи медіадосліджень.

Інформація, яку надають громадянські журналісти, стала важливим джерелом повідомлень щодо ситуації на півострові не лише для українських і світових ЗМІ, а й для правоохоронних органів України, міжнародних правозахисних організацій в Україні і світі, вона покладена в основу судових позовів до міжнародних судових інстанцій, зокрема Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду ООН.

Ключові слова: Крим, анексія, права людини, права журналістів, громадянська журналістика, свобода слова, ЗМІ, ЗМІ Криму, соціальні мережі.

Вступ. В умовах насильницької зміни державності, що сталася в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь в лютому-березні 2014 року, руйнування існуючого правового порядку, примусового переформатування принципів функціонування суспільства саме медіа простір як найважливіший складник сфери життєдіяльності одним із перших піддався втручанню та правовим, економічним, соціальним змінам.

Самопризначена незаконна влада Криму під контролем російської влади провела широкомащтабну роботу, головною метою якої було припинення діяльності та видворення незалежних ЗМІ Криму, припинення доступу українських і міжна-

родних ЗМІ, встановлення тотального контролю над інформаційним простором Криму. Зовнішні виклики визначили розвиток кримського медіапростору в «нових» умовах, продиктували журналістській спільноті необхідність використання відповідних форм і методів організації роботи, реакції на ситуацію.

Постановка проблеми. Внаслідок репресивних методів, здійснених відразу після незаконної анексії Криму щодо українських і кримських ЗМІ й журналістів, до кінця 2014 року на території півострова припинилася діяльність незалежних мас-медіа [3]. Під контролем і цензурним тиском місцевої незаконної влади насамперед опинилися професійні

журналісти, блогери, відомі діячі, саме вони стали об'єктом кримінальних і адміністративних справ, погроз, примусу до виїзду з Криму або відмови від професії [2]. Місце професійних журналістів зайняли активні громадянські журналісти, завдяки діяльності яких українська та міжнародна спільнота отримали можливість оперативного інформування про події в Криму в сфері прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема примусового переформовування інформаційного ландшафту Криму після 2014 року відображена в роботах журналістів, публіцистів А. Андрієвської [2], Т. Березовця [3], С. Громенко, Н. Гуменюк [4], Ю. Луканова [6], М. Семени [10] та інших, але вона так і не стала об'єктом наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення правового аспекту інформаційної експансії Російської Федерації стосовно невіддільної частини незалежної України – Автономної Республіки Крим – з початку 2014 року до теперішнього часу, фактів порушення прав журналістів через дослідження нового явища – громадянської журналістики в Криму як елементу опору та боротьби проти порушення прав людини.

Для досягнення мети наукового дослідження необхідним було виконання переліку завдань:

- фіксація, збір, систематизація фактів порушення прав, репресій і форм тиску на українські ЗМІ, журналістів, громадянських журналістів та активістів у в Криму;
- аналіз дотримання в Криму принципів свободи слова та створення умов для гідного виконання журналістами професійних обов'язків;
- дослідження форм і методів розповсюдження інформації щодо ситуації в Криму в умовах інформаційної несвободи та контролю з боку незаконних органів влади та правопорядку.

Об'єктом дослідження стала громадянська журналістика та сфера правозахисної діяльності Криму, а саме діяльність правозахисних організацій, рухів, об'єднань, в основі якої – захист прав та свобод людини, інформаційний опір репресіям, поширення достовірної інформації.

Предметом наукового дослідження є:

- процес припинення та заборона діяльності українських і кримськотатарських ЗМІ після окупації 2014 року;
- робота українських і кримських ЗМІ в умовах тимчасової окупації півострова;
- процес формування громадянської журналістики в Криму;

- особливості функціонування громадянської журналістики регіону;
- форми підтримки громадянських журналістів Криму.

Загальна методологія дослідження заснована на принципах вивчення історії журналістики як невід'ємної частини загальнополітичних і суспільних процесів. Комплексне дослідження розвитку ЗМІ та громадянської журналістики проводилося з використанням різних дисциплінарних методів наукового пізнання дійсності, основними з яких є історичний, теоретико-типологічний, соціологічний, статистичний, біографічний методи дослідження ЗМІ. Також у дослідженні застосовані порівняльний, описовий методи дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в прагненні представити процес розвитку громадянської журналістики в Криму внаслідок окупації як окремого соціального та комунікативного явища з притаманними йому характерними рисами й тенденціями розвитку. Становлення громадянської журналістики на півострові розглядається в контексті загально-світових тенденцій і подій в Україні. В науковий обіг введено низку правозахисних, публіцистичних матеріалів, створених після анексії Криму 2014 року, наведені факти порушення прав журналістів.

Виклад основного матеріалу. Після анексії 2014 року Крим перетворився на закрити для роботи українських і міжнародних ЗМІ територію, поодинокі візити до Криму українських журналістів не давали змоги для повноцінного й безперервного надання об'єктивної інформації про події на півострові, особливо в галузі прав людини та свободи слова на півострові.

Суспільною реакцією на численні факти порушення прав людини, що виявилися у сфабрикованих кримінальних справах, арештах, обшуках у будинках активістів, стало формування й розвиток в Криму інституту громадянської журналістики. Становлення цього процесу найчіткіше простежується в контексті низки кримінальних справ, порушених незаконними правоохоронними органами Криму з початку 2014 року та позбавленням волі громадян України. Станом на березень 2020 року в Криму налічувалося (було затримано, поміщено до СІЗО, засуджено) 87 політичних в'язнів [14]. Затримання й обрання запобіжного заходу громадянам відбувалися з порушенням чинних норм кримінального та цивільно-процесуального кодексу й законодавства України.

З самого початку репресій громадянські журналісти прибували для висвітлення й поширення інформації на місця обшуків, затримань, арештів, фіксували події наявними засобами аудіо- та відеозв'язку (телефони, планшети). Згодом громадянські журналісти й активісти почали брати участь в роботі судів, ознайомленні з матеріалами кримінальних справ, оперативному сповіщенні аудиторії щодо перебігу судових засідань. Найвідомішою в цьому сенсі стала ініціатива «Громадський рух «Кримська солідарність»» (посилання на сторінку в соціальних мережах: Кримська солідарність // <https://www.facebook.com/crimeansolidarity/>; Кримська солідарність // <https://www.facebook.com/groups/487906314740295/>). Інформацію кримських громадянських журналістів почали використовувати українські та світові ЗМІ.

Однак влада Криму, побачивши в цьому процесі небезпеку, піддала громадянських журналістів політичним репресіям, тиску, гонінням. Незаконні дії влади й системне переслідування активістів та журналістів на півострові (кримінальні та адміністративні справи, арешти, обшуки, затримання, конфіскація майна) стали прикладами порушення прав людини, нехтування правами журналістів і перешкоджанням виконанню ними професійної діяльності.

В рамках кримінальних справ піддалися тиску 12 громадянських журналістів, активістів, правозахисників «Кримської солідарності», серед них заарештовані Наріман Мемедємінов, Марлен Асанов, Осман Аріфмететов, Ремзі Бекіров, Руслан Сулейманов, Сейран Салієв, Сервер Мустафаєв, Тимур Ібрагімов, Рустем Шейхалієв; отримали адміністративні покарання, зараз перебувають у Криму Сейдамет Мустафаєв, Марлен Мустафаєв; змушені були залишити Крим та виїхати Руслан Біялов, Сейтумер Сейтумеров.

Представники громадського руху «Кримська солідарність» разом з українськими правозахисниками неодноразово виступали з заявами щодо фактів порушення прав людини в Криму, в тому числі порушення прав громадянських журналістів. За даними представників руху «Кримська солідарність» у 2017-2019 рр. були зафіксовані численні випадки переслідування громадянських журналістів. Найбільшого резонансу отримала справа активіста руху «Кримська солідарність», філолога за освітою Нарімана Мемедємінова. Він піддався тиску з боку незаконної влади в березні 2018 року та звинувачується за ч. 2 ст. 205.2 КК РФ («Публічні заклики до терористичної діяльності

через інтернет», до 7 років позбавлення волі). Перебуває під вартою з 22 березня 2018 року, нині справа розглядається в Північно-Кавказькому окружному військовому суді (м. Ростов-на-Дону).

Ще одним яскравим прикладом стала ситуація з правозахисником Сервером Мустафаєвим. Координатор громадського об'єднання «Кримська солідарність», громадянський журналіст Сервер Мустафаєв і активіст руху Едем Смаїл були затримані 21 травня 2018 року, в їх будинках провели обшуки. Київський районний суд м. Сімферополя заарештував Сервера Мустафаєва 22 травня 2018 року, звинувачення проти них будуються на основі статті 205.5, ч. 2 «Участь в організації, яка визнана в Росії терористичною» (санкції від 10 до 20 років в'язниці). Нині їх кримінальні справи об'єднані зі справами шести жителів Бахчисараю.

В умовах інформаційної несвободи важливими стали соціальні ініціативи жителів Криму і небайдужих громадян в Україні та світі, головною метою яких є посилення уваги та підтримки світової та української спільноти, створення громадського резонансу, підтримки родин, дітей кримських політичних в'язнів. Така суспільна діяльність сформувалася в окремі громадянські та соціальні акції, серед яких акція «Кримське дитинство» (<https://www.facebook.com/crimeanchildhood/>), акція «Бизим балалар» («Наші діти») й інші. Для привернення уваги громадськості до беззаконня на території півострова, неадекватних тюремних вироків і штрафів, які виносяться кримським активістам, в Криму проводилися інформаційні акції-пікети «Наші діти – не терористи», «Єдність дорожче штрафів». Вагомою була визнана протестна інформаційна акція, організована 11 липня 2019 року біля Верховного суду РФ у Москві проти рішень російських судів щодо кримськотатарських активістів.

Своєрідною формою соціального протесту в 2015 році стала акція-збір коштів для оплати незаконного штрафу, ухваленого рішенням суду в Криму, громадянці України, жительці Криму Заремі Усмановій за пост в соціальних мережах. У 2014 році в коментарі на своїй сторінці вона написала, що мирне населення перед військовими під час захоплення пускають лише злочинці, але ніяк не професійні військові. В результаті порушеної стосовно Усманової кримінальної справи було ухвалено рішення щодо сплати штрафу в 300 тис. рублів (майже 5 тисяч доларів США). Кримські активісти відкрили акцію зі збору

коштів, закликавши збирати суму дрібними монетами по 10 рублів, демонструючи своє неприйняття й протест рішенням суду.

Громадянська журналістика, яка виникла в Криму як ініціатива і реакція на свавілля і основним завданням якої стало оперативне інформування про беззаконня, набула всекримського характеру. В умовах унеможливлення роботи та відсутності доступу до території півострова представників українських ЗМІ й дипломатичних і правозахисних міжнародних місій, припинення діяльності незалежних ЗМІ в Криму, повідомлення громадянських журналістів залишаються головним джерелом інформації про події в правовій сфері, є прикладом об'єктивної інформації щодо ситуації на півострові.

Слід зазначити, що по формі інформація громадянських журналістів – це текстові та відеоповідомлення в соціальних мережах, зокрема в Фейсбуці. Інших майданчиків для загальної аудиторії, окрім соціальних мереж, зараз не існує, оскільки випуск друкованого або інтернет-ЗМІ, створення радіо в Криму не можливе.

Спочатку спектр матеріалів громадянських журналістів був представлений оперативними зведеннями із місць подій, а саме невеличкими замітками, стрімами. Інформація, яка надавалася громадянськими журналістами, в перші місяці характеризувалася відсутністю системності, повноти, однак з часом активісти, контактуючи з професійними ЗМІ й правозахисними організаціями, змогли освоїти технологію збору й обробки інформації, методики створення новинних текстів, правила застосування відеотехніки, основ монтажу, ознайомилися з методами особистої безпеки. Багато з них зараз мають уявлення про структуру та нюанси інформаційних та аналітичних матеріалів, а також матеріалів біографічного характеру.

Розширилася жанрова палітра матеріалів громадянських журналістів, і зараз в Фейсбуці вже можна побачити не тільки оперативні замітки, звіти, але й матеріали, за формою схожі на нариси, замальовки, як наприклад на сторінці дружини політв'язня Сервера Салієва – Муміне Салієвої, матері політв'язнів-братів Узеїра та Теймура Абдулаєвих – Діляри Абдулаєвої.

Останнім часом активісти «Кримської солідарності» поширюють в соціальних мережах на сторінках руху, на особистих сторінках матеріали біографічного характеру про фігурантів незаконних кримінальних справ, представників їхніх родин. Важливою залишається інформація

від адвокатів і правозахисників у вигляді коментарів, інтерв'ю, аналітичних звітів, серед яких слід зазначити виступи Єміля Курбедінова, Едема Смедляєва, Лілі Гемеджі. Громадянські журналісти Сервер Мустафаєв, Наріман Мемедємінов та інші, які зараз опинилися в неволі, звертаються до аудиторії з відкритими листами, зверненнями. Оперативно в соціальні мережі викладається не тільки текстова інформація, але й фото- та відеоматеріали з місць подій, створюються тематичні відеоролики.

В Україні представники громадянської журналістики Криму визнані професійними журналістами, які користуються всіма правами й свободами співробітників мас-медіа. Керівництво Національної Спілки журналістів України розробило спеціальну процедуру для вступу до спілки кримськотатарських громадянських журналістів. НСЖУ отримало листа від представників руху «Кримська солідарність» з інформацією про 12 українських кримськотатарських активістів, громадянських журналістів. За заявою НСЖУ Європейська й Міжнародна федерації журналістів прийняли рішення, в якому закріпили статус журналістів для кримських громадянських журналістів. Після цього був зроблений лист, в яких НСЖУ підтверджували журналістський статус кримських журналістів із посиланням на оцінки Європейської та Міжнародної федерацій журналістів. Загалом зараз 5 осіб із Криму отримали статус професійних журналістів.

Висновки та пропозиції. Явище громадянської журналістики на території тимчасово окупованого Криму стало актом непокори беззаконно влади, відсутності змоги вільного волевиявлення, наявності перешкоджання свободі слова і висловлюванню думки в тоталітарних умовах. Громадянська журналістика в Криму має правозахисний характер. Представники громадянського правового руху в Криму залишаються об'єктом тиску й переслідування з боку так званих правоохоронних органів Криму, багато з них зазнають репресій.

Інформація та соціальні ініціативи громадянських журналістів стали важливим джерелом щодо ситуації на півострові не лише для українських і світових ЗМІ, але й для правоохоронних органів України, міжнародних правозахисних організацій в Україні та світі, основою судових позовів у міжнародних судових інстанціях, зокрема до Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду ООН.

У своїх зверненнях для привернення уваги до існуючих проблем громадянські журналісти в Криму, адвокати, правозахисники закликають українські, незалежні російські й міжнародні ЗМІ та правозахисні організації підтримати громадянських журналістів як колег в ситуаціях, коли вони стають жертвами репресій і переслідувань. Доцільним було б включити громадянських журналістів в союзи журналістів і професійні спілки, говорити про них, як про журналістів і документалістів, оскільки їх відео-, аудіо- та текстові мате-

ріали використовуються не тільки для інформування, але й для документування систематичних переслідувань мешканців Криму.

Важливо посилити моніторинг і висвітлення активів системних репресій проти громадянських журналістів, звернувшись до міжнародних організацій з метою інформування та забезпечення спостереження правозахисних організацій за ходом судових процесів в Криму і на території Росії, куди вивозяться заарештовані громадянські журналісти та активісти.

Список літератури:

1. Аналіз порушень прав людини в окупованому Криму за 9 місяців 2019 року (презентація). Електронний доступ: <https://ctrcenter.org/ru/analytics/165-analiz-narushenij-prav-cheloveka-v-okkupirovannom-krymu-za-9-mesyacev-2019-goda-prezentaciya>.
2. Андрієвська А. Люди «сірої» зони. Свідки російської анексії Криму 2014 року. Київ : Фенікс. 2018. 264 с.
3. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ : Брайт-Букс. 2015. 392 с.
4. Гуменюк Н. Загублений острів. Книга репортажів з окупованого Криму. Львів : Видавництво Старого Лева. 2020. 312 с.
5. Звіт про порушення та втрати в сфері телерадіомовлення на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополь після окупації 2014-2017 рр. Національна Рада з питань телебачення та радіомовлення України. Київ, 2015. 24 с.
6. Луканов Ю. Пресувальна машина: як Росія знищувала свободу слова в Криму / ред. Печончик Т. Центр інформації про права людини. Київ : КБЦ. 2018. 176 с.
7. Політика щодо Криму. Рекомендації (посібник). Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Горобчишина С., Дуда А. / За заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : ТОВ «Агентство» Україна». 2018. 88 с.
8. Приглушені голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України. О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Буценка. Українська Гельсінгська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2015. 60 с.
9. Свобода слова й преси в Криму (лютий 2014 – листопад 2015 рр.) / Київ : Міністерство інформаційної політики України, 2015. 19 с.
10. Семена М. Крымский репортаж. Хроника оккупации Крыма (2014–2016 гг.). Київ : ДП «Національне газетно-журнальне видавництво», 2017. 928 с.
11. Юрченко О. Нове явище в Криму – громадянська журналістика, що зародилася та активно працює завдяки громадянській мужності / Журналіст України. 2018. № 5-6. С. 12–14.
12. Crimea in the dark. The silencing of dissent / The report of the Amnesty International, available at: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/5330/2016/en/>.
13. Crimen Tatar Media in Crimea. Situation in 2014-2016/ Звіт Центру з прав громадянина. Київ, 2016. 10 с.
14. Time to Free Political Prisoners of Crimea. Звіт Кримськотатарського ресурсного центру. 20 с.

Yuksel G. Z. CITIZEN JOURNALISM IN THE CRIMEA AS RESISTANCE AND FIGHT AGAINST VIOLATION OF HUMAN RIGHTS

The issue of the scientific article is the process of formation and development of citizen journalism in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea as a phenomenon of resistance of citizens of Ukraine to the actions of the illegal authorities of the region and the fight for human rights. A new phenomenon in the information sphere of the peninsula appeared after the annexation of the Crimea in 2014, due to the formation of total control and censorship by the authorities, the lack of the ability to objectively disseminate information, impede the activities of professional and public journalists.

In the article the author describes this process, its peculiarities, traits, cite facts of violation of rights of citizen journalists, defines general trends of development and forms of existence. New sources and statistics on the situation with freedom of speech and human rights in the peninsula have been introduced, examples of pressures and reprisals against citizen journalists have been given. Characteristic features of civic journalism

in Crimea is human rights character, political motivation of criminal cases, repressions against journalists, work of activists in emergency conditions connected with the risk for freedom and security.

The purpose of the article is to comprehensively investigate the development of citizen journalism in the Crimea as one aspect of the information expansion of the Russian Federation against independent Ukraine. The general methodology of the research is based on the principles of studying the processes of the history of journalism as an integral part of general political and social processes and was carried out using disciplinary methods, the main of which are historical, theoretical, typological, sociological, statistical, biographical methods of media researches.

Information provided by citizen journalists has become an important source about the situation on the peninsula not only for Ukrainian and international media, but also for law enforcement agencies of Ukraine, international human rights organizations in Ukraine and the world.

Key words: *Crimea, temporarily occupied territory, human rights, rights of journalists, citizen journalism, mass media, Crimean mass media, social networks.*